

УДК 378.147:81'271.12-057.875:37.036:808.5

ДМИТРО БУДЯНСЬКИЙ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА АКАДЕМІКА ІВАНА АНДРІЙОВИЧА ЗЯЗЮНА

У статті доводиться необхідність ґрунтовного дослідження і використання у практичній діяльності досвіду визначних педагогів-ораторів України і зарубіжжя. З'ясовано сутність і головні елементи риторичної культури видатного вітчизняного вченого Івана Андрійовича Зязюна. Розглянуто історичні етапи та визначальні фактори його становлення як викладача-оратора. Виявлено ораторські прийоми, які використовував І. Зязюн у процесі читання лекцій та виголошення наукових доповідей.

Ключові слова: риторика, риторична культура, педагогічна майстерність, педагогічний артистизм, лекція

Постановка проблеми.Сьогодні в контексті сутнісної трансформації системи вітчизняної освіти особливої актуальності набуває проблема вдосконалення процесу підготовки і професійної діяльності сучасного педагога, в першу чергу, викладача вищого навчального закладу. Суспільство висуває нові, більш високі вимоги щодо якості професійної діяльності науково-педагогічного працівника, яка забезпечується його загальною, професійною, інформаційною, педагогічною, риторичною культурою.

Останню категорію ми розглядаємо як комплекс інтелектуальних, морально-естетичних, емоційно-чуттєвих та артистично-виконавських якостей, які виражаються у формі оригінального продукту мисленнево-мовленневої діяльності, спрямованої на досягнення істини і гармонійний розвиток особистості студента [1].

Одним із дієвих шляхів розвитку цієї інтегративної, професійно-необхідної якості сучасного викладача, на наш погляд, є ґрунтовне дослідження і використання у практичній діяльності досвіду визначних педагогів-ораторів України і зарубіжжя. Скарбницю вітчизняного академічного красномовства складають праці і ораторська діяльність таких майстрів педагогічного слова як Феофан Прокопович, Іоанікій Галятовський, Василь Домбровський, Михайло Драгоманов, Микола Костомаров, Василь Сухомлинський, АнтонМакаренко.

Одним із найвидатніших педагогів-риторів сучасності без сумніву можна вважати засновника вітчизняної школи педагогічної майстерності, академіка Івана Андрійовича Зязюна. В одному інтерв'ю він, зокрема, зазначив: «Основна сила вчителя – слово. Часто треба сказати слово, як актор зі сцени, правдиво й переконливо» [2, с. 10].

Ця теза є відлунням думки іншого видатного вітчизняного педагога А. Макаренка, праці якого здійснили значний вплив на становлення І. Зязюна як педагога, викладача та науковця. Антон Семенович

був переконаний, що правильно сказане дітям слово має величезне значення. У слові педагога повинні виявлятися його воля, культура, особистість. Тож майстерності володіння словом потрібно вчитися [8].

Ще з часів античності одним із дієвих способів вдосконалення майстерності публічного мовлення було визначення «ораторського ідеалу», тобто певного взірця, який би був творчим орієнтиром для молодого оратора. Сучасному викладачеві у своєму професійному зростанні також допомагають приклади знаних і заслужених колег, які зробили вагомий внесок не лише у розвиток педагогіки як науки, але й у вдосконалення викладацької діяльності. У зв'язку з цим, дослідження риторико-викладацької діяльності А. Зязюна нам уявляється актуальним напрямком наукових пошуків.

Публікації щодо проблеми. Наразі наукові, навчально-методичні, публіцистичні, літературно-біографічні праці видатного вченого активно вивчаються багатьма дослідниками (О. Гнізділова, Н. Ничкало, О. Отич, Н. Тарасевич, І. Юраста ін.). У публікаціях Л. Мацько, О. Семеног приділено увагу окремим аспектам комунікативно-творчої діяльності вченого.

Проте риторична культура І. Зязюна наразі недостатньо досліджена у науковій літературі. Тому **метою** статті є з'ясування етапів, умов, факторів розвитку, сутнісних характеристик та головних елементів риторичної культури видатного науковця і педагога.

Виклад основного матеріалу. З дитинства І. Зязюн був закоханий в театральне мистецтво: виступав на сцені, читав вірші, співав пісні, грав у виставах. Перші уроки публічних виступів та акторської майстерності він отримав у школі та на сцені сільського будинку культури: «Учителі брали на себе додаткові зобов'язання працювати з учнями вечорами у різних гуртках, зокрема... «Театральні зустрічі», «Уроки красномовства» тощо. Доповіді на цих спільних зібраннях учителів і учнів ... розвивали здібності психологічного впливу на аудиторію. Особливо яскраві враження залишилися від виступів на сцені у театральних виставах. Я грав з моїми однолітками уривки з творів М. Гоголя, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Л. Українки» [4, с. 11].

Багато педагогів залишили помітний слід в серці і в пам'яті Івана Андрійовича та сприяли вибору професії.

У старших класах зразком для наслідування був учитель математики і класний керівник І. Ярошенко. Про нього академік згадує з повагою: «Він залишився для мене зіркою першої величини... Близкучий дидактик, неперевершений психолог, актор вищого гатунку, музикант і співак. Баритон з великими вокальними можливостями. Завжди підтягнутий, ошатний, вродливий поставою і психологічною духовністю...» [4, с. 13-14].

У Київському університеті ім. Т. Шевченка зразком педагогічної майстерності, чесності і порядності як людини і ученого для Івана Андрійовича був доктор філософських наук П. Копнін, акторська і лекторська майстерність якого викликала у студентів захоплення і бажання наслідувати його чесноти [4].

З теплотою і вдячністю І. Зязюн згадує і професора В. Шинкарука. Доктора філософських наук, професора, блискучого лектора і науковця В. О. Кудіна шанував, як рідного батька: «Мій кумир-професор, мій улюблений лектор – В. О. Кудін. Мені хотілося його наслідувати, продовжувати його педагогічний і науковий досвід з естетики» [4, с. 49].

Вдосконаленню акторських та ораторських здібностей, розвитку техніки мовлення І. Зязюна під час навчання в університеті сприяли заняття в студії художнього слова під керівництвом О. Скрипниченка. Педагог помітив музичні, акторські здібності талановитого студента, його відчуття народного гумору і уміння створювати характерні комічні образи і запропонував виконувати зі сцени гумористичні твори, а згодом допоміг створити сольний концерт за творами О. Вишні, В. Чечвянського, О. Ковіньки, І. Котляревського, С. Руданського [4].

Цінними для сучасного педагога-оратора є роздуми Івана Андрійовича щодо функцій конференсьє під час проведення святкового заходу (цей сценічний жанр близький до публічної ораторської творчості): «Основне завдання конференсьє полягало в тому, щоб узяти на себе відповідальність за ритм концерту, за створення атмосфери довірливості між виконавцями і глядацьким залом, за створення в залі специфічної атмосфери психологічної заразливості, про яку свого часу сказав К. С. Станіславський як про закономірність сценічного успіху» [4, с. 50]. По суті, аналогічні завдання стоять і перед лектором. Без належної (режисерської, драматургічної, темпо-ритмічної) організації процесу читання лекції, сприятливої, комфортної психо-емоційної атмосфери, продуктивної діалогічної взаємодії між викладачем та студентом неможливо досягти високої результативності цього методу навчання.

В університеті І. Зязюн ознайомився з працями К. Станіславського та інших видатних теоретиків театального мистецтва та основоположників системи розвитку творчих здібностей актора. Фундаментальні положення, ключові ідеї та методичні напрацювання театальної педагогіки вплинули на особистісне та професійне становлення Івана Андрійовича.

У науково-дослідницькій, методичній та викладацькій діяльності Івана Зязюна отримали оригінальну інтерпретацію і ґрунтовну розробку ідеї розвитку творчих здібностей (уяви, уваги, емоційної пам'яті, емпатії тощо), акторської техніки (володіння голосом, жестикуляцією, пластикою тіла, природність сценічної поведінки тощо) засобами театральної педагогіки [12].

Отже, становлення І. Зязюна як педагога-оратора, викладача-ритора відбувалося під впливом наступних чинників:

- вроджені артистичні здібності;
- сценічно-творча та викладацька діяльність;
- вплив педагогів-наставників (шкільних вчителів та викладачів ВНЗ);
- праці видатних педагогів-майстрів, представників театрального та ораторського мистецтва.

Педагогічний артистизм та риторична культура Івана Андрійовича найбільш яскраво втілюються у його викладацькій діяльності, зокрема в процесі читання лекцій.

На думку І. Зязюна, лекція – це унікальний мистецький твір, який несе в собі неповторні риси і характеристики її автора [4]. Для того, щоб залучити студентство до активної взаємодії, спільного пошуку наукових істин, необхідно активізувати роботу думки, постійно підтримувати увагу аудиторії. Сприяють цьому розмірковування вголос, діалогічність викладу, вміння невимушено вести бесіду, переконувати, навіювати [13].

Як лектор Іван Андрійович Зязюн, перш за все, вирізнявся енциклопедичними знаннями і колосальною ерудицією, умінням виразити думку у влучному слові, яке зацікавлювало, переконувало, заохочувало, спонукало до дії. За спогадами одного із студентів: «...він з першої лекції свого авторського курсу риторики захопив усіх науковою ерудицією, блискучою логікою мислення, вразив розповідями про психотерапію, сугестопедію, скорив володінням технікою гіпнозу, демонструванням на заняттях психологічних дослідів» [15, с. 6].

Характерною рисою публічних виступів І. Зязюна (лекцій, доповідей, офіційних промов) було вміння розглянути проблему яку вищко-конкретному аспекті так і у філософсько-світоглядному контексті. Завдяки цьому у слухачів формувалась цілісна картина певного наукового об'єкта.

Органічне поєднання філософських, естетичних і педагогічних категорій, виражене в літературно-художній формі, можна аргументовано вважати дієвим риторичним чинником, який забезпечував глибоке сприйняття і засвоєння матеріалу, здійснював вагомий вплив на інтелектуальну, емоційно-почуттєву і вольову сфери слухачів [13].

Створенню комфортної, продуктивної психоемоційної атмосфери в аудиторії сприяли доречно використані гумористичні елементи: «Блискучим знавцем української мови показав себе ректор, говорив нею образно, з народним гумором, а на щомісячних зустрічах зі студентством міг про нагоді докинути дотепне дошкульне слівце, що сприймалося аудиторією зі сміхом і без образ» [15, с. 5].

Сучасники відзначали філігранну техніку мовлення виданого педагога-оратора (чіткість вимови, багата інтонаційна палітра, приємний (світлий) тембр, володіння голосом та професійним диханням тощо) [13]. Цей надважливий аспект риторичної культури був результатом систематичної, копійної праці над розвитком голосового апарату (використання здобутків театральної педагогіки, акторського тренажу, методів і прийомів системи К. Станіславського), а також колосального досвіду викладацької діяльності, виступів на конференціях, участі у різноманітних заходах тощо.

Впливовість академічного мовлення була також посилена доречним використанням невербальних засобів комунікації, неповторною манерою виступу: «Лекції Івана Андрійовича були особливими: впевненою ходою педагог крокував до сцени, якусь мить його проникливі очі пильно вдивлялися в слухачів, насичуючи всіх і кожного неймовірною, «зязюнівською», харизмою, а далі лунала перша фраза, й аудиторію підкоряла жива енергетика мудрості. Щоб продемонструвати силу педагогічного впливу, І. А. Зязюн удався до техніки навіювання в стані бадьорості. ... зал усотував кожен думку, кожен фразу, вкотре пересвідчувався професійній значущості позитивних емоцій, високого артистизму» [14, с. 88].

Отже, лекції та доповіді І. Зязюна, насичені «...філософсько-креативною енергетикою наукового пошуку, дослідницької насолоди» [3, с. 17] можна не вагаючись віднести до скарбниці вітчизняного академічного красномовства.

Таким чином, на основі аналізу наукових праць, присвячених дослідженню біографії і науково-викладацької діяльності Івана Андрійовича Зязюна [2;3;9;10;11;13;14;15], не чисельних відеоматеріалів, розміщених у мережі Інтернет [5;6], праць самого вченого [4;7;12], а також власних спостережень (авторові публікації пощастило двічі поспілкуватися з Іваном Андрійовичем під час роботи над кандидатською дисертацією) визначимо головні складові риторичної культури видатного майстра педагогічного слова:

інтелігентність,
 аргументованість, доказовість положень винесених на обговорення[9];
 термінологічна точність;
 простота, лаконічність, доступність викладу;
 «живе» спілкування з аудиторією [3];
 толерантне, істинно гуманістичне ставлення до співрозмовників[3];
 мовне чуття, як внутрішнє прагнення до краси спілкування;
 чіткість вимови, виразність, емоційність, інтонаційне багатство і гнучкість, приємний характерний тембр голосу, артистизм[9];
 чітка структура ораторського виступу;
 демонстрація власного бачення проблеми і шляхів її розв'язання;
 використання прийомів привернення і утримання уваги аудиторії (незвичний початок, риторичні запитання, доречне використання логічних та психологічних пауз, діалогічність мовлення, роздуми вголос тощо) [13];
 - риторичні тропи та фігури (метафори, гіперболи, епітети, риторичні порівняння, риторичні запитання: «Що таке талановитий учитель? Чи кожен може бути ним? Як стати справжнім учителем?»)[4;13];
 використання здобутків української усної народної творчості (прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо) [9];
 діалогічність мовлення (навіть в процесі використання монологічних словесних методів, зокрема, таких як лекція і доповідь)[13];
 авторські неологізми («педагогічна чарівність», «інтелектуальна чарівність», «розум таланту» [4], «краса педагогічної дії», «олюднення Людини», «колективний театр естетичної досконалості») [9];
 афористичність висловлювання:
 «... педагог – основна виробнича сила суспільства!»;
 «Педагогіка – це мистецтво!»[4];
 «Від викладача залежить усе: успіх учня, його щастя, його майбутнє» [2, с. 10].

Висновок. Таким чином, на основі узагальнення представлених у публікації матеріалів можемо стверджувати, що І. А. Зязюн володіє високорозвинутою риторичною культурою та являє собою зразок «елітарної (вишуканої) мовленнєвої особистості» [13]. «Живе», естетичне, емоційне, виважене слово видатного вченого, представника вітчизняного академічного красномовства людини з великої літери залишило глибокий слід у вітчизняному науково-освітньому просторі і в душах та пам'яті тих, хто мав щасливу нагоду чути його.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку вбачаємо у риторико-стилістичному аналізі текстів лекцій, наукових доповідей, офіційних і урочистих промов Івана Андрійович Зязюна як зразків сучасного академічного красномовства.

Список використаних джерел

1. Будянський Д. В. Суть і структура риторичної культури викладача вищого навчального закладу / Д. В. Будянський // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. – Х. : ХНАДУ, 2016. – Вип. 39. – С. 12-22.
2. Галата С. Іван Зязюн: «Майбутніх академіків слід шукати в дитячій пісочниці» / Світлана Галата // Освіта України. – 2012. – № 31.–С. 10.
3. Гнізділова О. Життєвий шлях та наукова діяльність академіка Івана Андрійовича Зязюна / О. Гнізділова // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава – 2015. – Вип. 16. – С. 13–19.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук. метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Зязюн І. А. Выступление в ХНПУ им. Г. С. Сковороды. Часть 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=eXyWUqW4DzQ>.
6. Зязюн І. А. Выступление в ХНПУ им. Г. С. Сковороды. Часть 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=qTENWivkPKs>.
7. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студ. серед. та вищих навч. закл. / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К. : Укр.-фінс. ін-т менедж. і бізнесу, 1997. – 302 с.

8. Макаренко А. С. Некоторые выводы из педагогического опыта / А. С. Макаренко // Соч. : В 7 т. – М. : Педагогика, 1958. – Т. 5. – С. 227-250.
9. Мацько Л. Іван Зязюн: Моя неповторність... від батька-матері, учителів, від самостійного пізнання людської психології / Л. Мацько, О. Семенов // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 3. – С. 12-16.
10. Ничкало Н. Українська наукова школа педагогічної майстерності – скарбниця сьогодення й майбутнього / Н. Ничкало // Рідна школа. – 2013. – № 3. – С. 3-11.
11. Отич О. М. Іван Зязюн – організатор вищої педагогічної освіти в Україні / О. М. Отич // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2015. Вип. 15. – С. 13-18.
12. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
13. Семенов О. М. Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна: лінгвоаксіологічний аспект // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. – К. : Богданова А. М., 2013. – 456 с. – С. 153-160
14. Тарасевич Н. Лицар педагогічної майстерності (Про видатного ректора і навчителя вчителів Івана Андрійовича Зязюна) / Н. Тарасевич, Л. Король // Рідний край. – 2009. – № 2. – С. 85-91.
15. Юрас І. І. Великий українець – філософ і педагог Іван Андрійович Зязюн / І. І. Юрас // Постметодика. – 2008. – № 1 (87). – С. 5-7.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2017 р.

BUDIANSKYI D.

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

ACADEMICIAN IVAN ANDRIYOVYCH ZYAZYUN'S RHETORICAL CULTURE

In this article the essence and staples of the rhetorical culture of prominent national scientific Ivan Andriyovych Zyazyun are found out on the basis of analysis of the publications sanctified to the research of his activity as a scientist and a teacher, the videos of his performances on different measures.

The historical and biographical analysis of I. Zyazyun's creative activity gave an opportunity to educate the key factors that had influence on his becoming as teacher-speaker. Among them the author distinguishes innate artistic capabilities, stage-creative and teaching activity, influence of teachers-tutors (school teachers and teachers of T. Shevchenko Kyiv university), works of prominent teachers-masters (A. Makarenko, V. Sukhomlynskyi), representatives of the dramatic art (K. Stanislavskyi) and the oratorical art (D. Carnegie).

I. Zyazyun's lecturer activity is considered in the article. The prominent teacher activated the work of idea, constantly supported the attention of the audience through the rhetorical facilities to bring over students to active co-operation. It was promoted by the reasoning aloud, the dialogue expositions, the ability to conduct conversation naturally, to convince, to suggest. The teacher-speaker owned the technique of speech (clearness of pronunciation, rich intonation palette, pleasant (light) timbre, possession voice and professional breathing, etc.). This major aspect of the rhetorical culture was a result of the systematic work with the development of vocal vehicle (using the accomplishments of theatrical pedagogics, actor training, methods and receptions of K. Stanislavskyi's system), and also huge experience of teaching activity, performances on conferences, participating in different measures. The influentialness of academic speech also increased with the use of un verbal facilities of communication, unique manner of the performance. The oratorical receptions that were used by I. Zyazyun in the process of reading of lectures are educed.

In the article the main constituents of rhetorical culture of the prominent master of pedagogical word are determined. They are intelligence, validity, terminological exactness, simplicity, availability of exposition, tolerant, truly humanistic attitude toward interlocutors, clearness of pronunciation, expressiveness, emotionality, intonation riches and flexibility, pleasant characteristic timbre of voice, artistry, clear structure of oratorical performance, demonstration of own vision of problem and ways of her decision, use of receptions of bringing in and withholding attention audience (unusual beginning, rhetorical questions, the use of logical and psychological pauses, dialogue speech is appropriate, reflections aloud, etc.), rhetorical path and figure (metaphors, hyperbolae, epithets, rhetorical comparisons, rhetorical questions), authorial neologism, aphoristic character expression.

Thus, the author comes to the conclusion, that I. Zyazyun is the "elite speech personality", prominent representative of national academic eloquence, who owned the highly developed rhetorical culture.

Keywords: *rhetoric, rhetorical culture, pedagogical mastery, pedagogical artistry, lecture.*